

ideology. In her characteristics of the blind kobza player God's Man the author emphasizes his humanistic and Christian ideas.

Key words: The Commonners Council, historical novel, "The Ruins", Zaporizhzhya Sich, Zaporizhzhya and Cossacks, Cossacks living outside.

В статті проаналізовані образи запорозьких казаків в історическому романі Пантелеймона Куліша "Черный совет". Когда Кирилл Тур – добрый, искренний, отважный куренной атаман, представляет из себя характерника, который играет с жизнью, то кошевой дед Пугач появляется себя прежде всего как охранник запорозьких традиций и сечевой идеологии. В характеристике слепого старца-кобзаря Божего Человека акцентировано внимание на его гуманистических и христианских позициях.

Ключевые слова: Черный совет, исторический роман, "Руина", Запорожская Сеч, запорожские и городовые казаки.

КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО, ДУХОВНІСТЬ

УДК 782.1;314.743;93 (44)

ББК 85.31(4Укр) + 63.3 (4Укр)

Ганна Карась

ПОСТАТЬ АННИ ЯРОСЛАВНИ – КОРОЛЕВИ ФРАНЦІЇ В МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КОНТЕКСТІ ПРАЦІ ІВАНА КУЗИЧ-БЕРЕЗОВСЬКОГО "ЖІНКА І ДЕРЖАВА"

Стаття присвячена розкриттю постаті королеви Франції Анни Ярославни в контексті музичної культури української західної діаспори та праці І. Кузич-Березовського "Жінка і держава". Висвітлюється питання створення і постановки опери "Анна Ярославна" композитора Антона Рудницького (США).

Ключові слова: Анна Ярославна, Франція, королева, музична культура, опера, А. Рудницький, І. Кузич-Березовський, жінка, держава.

У контексті сучасних гендерних підходів роль жінки в житті нації, творенні держави, розвитку культури і мистецтва важко переоцінити. Якщо це питання активно і об'єктивно почало висвітлюватися в Україні тільки з часу її незалежності, то в українській західній діаспорі воно мало місце у працях багатьох дослідників. Роль жіноцтва в суспільному житті України, їх мистецькі здобутки та зв'язки з еміграцією висвітлені в роботах відомої діячки українського жіночого руху, історика Марти Богачевської-Хом'як (США), журналіста з Канади Олександра Лугового, історика Івана Кузич-Березовського [2; 5; 6].

Перу уродження Нижнього Березова (нині Косівського району Івано-Франківської області) Івана Кузич-Березовського (1903–1985), який емігрував з України після Другої світової війни до Канади, а згодом до США, належить низка праць: "Березівське боярство на тлі історії України" (Детройт, 1962), "Жінка і держава" (Варрен, 1985); "Оріяна – Праісторія України" (1979–1981) та "Суверени України" (1982), які започаткували нові напрями в дослідженні давньої та сучасної історії України.

У праці "Жінка і держава", яка була однією з перших спроб об'єктивно висвітлити роль української жінки як державного і політичного діяча, автор поставив своїм головним завданням на прикладі володарок Руси-України Олени-Ольги – дружини Ігоря, Інгергерди – дружини Ярослава Мудрого, Анни – королеви і регентки Франції розкрити роль жінки у формуванні нації і створенні власної держави. Іван Кузич-Березовський провів велику дослідницьку роботу, щоб не лише спростувати фальсифікаторські вигадки стосовно цих видатних осіб, а й на основі проаналізованої джерельної бази показати їх в усій величч. У вступі автор пише: "Ми виростили вже із світу казки, хочемо бути зрілою нацією, мати свою рідну національну історію, гідну старого великого культурного народу", "нація з такими світлими традиціями мусить пізнати себе й свої світлі великі історичні постаті та показати їх у світлі історичних фактів" [5, 7 – 8]. Одна з дев'яти частин книги присвячена Анні Ярославні –

королеві і регентці Франції [5, 151–184]. Її постать автор висвітлює на фоні суспільно-історичних подій в Київській Русі, Франції, загалом у Європі. Кузич-Березовський підкреслює, що коли у Києві з'явилися послівати французького короля Генрика (Анрі) I, Анна, дочка короля Ярослава, мала 20 років (народжена близько 1024 року), а “Київська імперія була в zenіті сили й слави, і з-за того добре znana в цілій Європі” [5, 151]. Питання одруження дочок тоді завжди вирішували батьки, а тому шлюб Анни був мотимований політичними потребами. У травні 1051 року Генрик I і Анна повінчалися в катедрі в Реймсі, там же Анна була й коронована. Не ставши матір'ю одразу, “Анна проводила дні у молитві та прирекла побудувати монастир, якщо Бог пошле їй сина” [5, 158–159]. Коли молитва була вислухана і народився син Филип I (1052), королева збудувала обітований монастир в м. Сенліс, який стоїть до сьогодні як пам'ятка королеви-українки. Згодом Анна народила ще одного сина – Гугона (1054). Через хвороби короля Генрика I багато державних обов'язків від 1057 року почала виконувати молода енергійна королева, підписи якої видно на багатьох актах. Після коронування семилітнього сина у 1059 році, весь тягар правління державою перейняла Анна. Іван Кузич-Березовський вказує на листа папи Николая II, адресованого королеві, у якому “хвалить Анну за її віру й побожність, добродійство й чесноти, з якими вона виконує гідно королівську владу” [5, 160]. Зоставшись молодою вдовою з двома синами, Анна здійснювала керівництво державою як регент, а згодом, щоб затримати королівську гідність і втримати лад у державі, передала ці обов'язки Регенційній Раді [5, 161]. Королева Анна привезла в Францію не тільки дорогий посаг, а й високу культуру, її тут шанували і поважали. З її ім'ям пов'язують найстаршу пам'ятку руського письма – Євангеліє, яке вона привезла до Франції, і на якому впродовж 400 літ присягали при коронації французькі королі [5, 176–177].

Особливо важливими є висновки, які робить Іван Кузич-Березовський, висвітлюючи роль Капетингів – нащадків королеви Анни в історії Франції. Від Анни та її сина Филипа I, а особливо внука Людвика (Люї) VI, званого “Великий”, влада Капетингів “міцніє, Франція консолідується і стає такою сильною державою, що в наступному столітті являється найбільшою потугою в Європі. Капетинги змодифікували й приспособили до відносин у Франції римське право та покликали до життя парламент за зразком римського сенату. Капетинги співпрацювали якнайтісніше з французькою церквою. Франція розвивалася економічно й культурно. Правнук Анни, Филип II, зв. “Август”, (1165–1223 р.) заложив у Парижі університет, що став огнищем науки для Західної Європи” [5, 181–182]. Внуки й правнуки Анни Ярославни піднесли економіку держави на високий рівень розвитку. “Династія Валезіїв унаслідила по Капетингах сильну, сконсолідовану й упромисловлену Францію. Це результат тристолітнього панування династії Капетингів, правників українки Анни Ярославни” [5, 182].

Постать Анни Ярославни має широке висвітлення в літературі, образотворчому мистецтві. Одиноким прикладом уваги українських композиторів до постаті цієї славної жінки є опера “Анна Ярославна” відомого митця діаспори Антона Рудницького (1902 – 1975). Метою нашого дослідження є висвітлення питання створення і постановки його

опери “Анна Ярославна”. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: виявити генезу опери “Анна Ярославна” А. Рудницького; дати характеристику цієї опери як явища музичної культури; виокремити її значення для розвитку української музики.

Джерелами для висвітлення постаті Анни Ярославни в контексті музичної культури української діаспори слугують програми-буклети опери [1; 7], публікації її автора [9; 10], критиків [3; 12–14]. Питання створення і постановки опери “Анна Ярославна” Антона Рудницького знайшло перше висвітлення в нашій монографії [4].

Постать славетної українки стала основою опери “Анна Ярославна, королева Франції” українського композитора із діаспори Антона Рудницького, написаної на лібрето Леоніда Полтави у 1966 (клавір) –1967 (інструментовка) роках. Василь Витвицький вважав, що лібрето опери, його фабула, побудова і текст – приблизно на рівні відомих опер світового репертуару, адже рідко коли оперні лібрето поєднували стрункість поетичної форми з глибиною змісту, логікою та виправданням ситуацій і реакцій [3, 59].

Взявши за основу історичні події початку XI століття, коли молода княжна Анна, улюблена донька великого князя Київського Ярослава Мудрого, стала під вінець з королем Франції Генріхом I, композитор написав глибоко романтичну оперу, де в обрамленні контрастної та зворушливої музики розгортається історія красивого кохання двох дуже далеких за вихованням, менталітетом, внутрішнім світовідчуттям людей. Сам Рудницький визначав її як неоромантичну. І хоча на початку своєї композиторської діяльності він захоплювався новими стилями і напрямками, проте, написавши оперу “Анна Ярославна, королева Франції”, говорив: “Я не вважаю, що композитори можуть щиро висловити емоції за допомогою формул, пов'язаних з атональною системою, серійною технікою” [14]. Музика твору з погляду її конструктивних основ витримана в окремих замкнених і досить симетрично побудованих сольних (16 арій), ансамблевих і хорових (11 номерів) складових без увертюри та пафосного фіналу. Оркестр, своїм складом середній між повним симфонічним і камерним, виконує важливу, не раз самотійну функцію, хоч чисто оркестрових місць в опері небагато, та й ті, що є, короткі. Аналізуючи мелодіку опери, Василь Витвицький відзначав, що Антін Рудницький “має легкість снування мелодійного прядива на довгих площинах” [3, 59], хоча йому не вдалося уникнути однотипності в чоловічих ролях. Гармонія твору чисто функційна. Що ж до стосунків музики опери з українським мелосом, то цікавою видається друга дія з дівочими піснями та хороводами. Проте музика опери, на думку Витвицького, “не підкреслює національних чи локальних рис” [3, 60], та й сам автор відзначав, що в опері “немає будь-якої “французької” чи “української” музики, чи музичної тематики, але вся музична мова того самого стилю й характеру – мого власного” [10]. Канадський критик Ерік Мак Лін, слухаючи концертне виконання опери в Монреалі в 1969 році, відзначав, що її музична мова нагадує Михайла Глінку та Цезара Кюї, що композитор освоїв навички іншої епохи [13]. Натомість американський критик Вільям Вольман вбачав у ній ремінісценції Ріхарда Штрауса [14]. О. Процідим пише, що в ній “помітними є сліди пізньоромантичної німецької опери” [8, 51]. Композитор продовжував

працювати над оперою і після прем'єри, пишучи додаткові арії, дещо вдосконалюючи вже написане.

В опері яскраво виражені елементи соціально-політичної драми. Актуальність опери зумовлена символічним посланням минулого в сьогодення. Автор передає його устами великого князя Ярослава, який закликає вести діалог між державами, народами, різними культурами у дусі поваги і взаєморозуміння. Режисер-постановник опери в Україні Мішель Волковицький (француз українського походження по батькові) писав: “Красива Анна приносить в похмуру середньовічну Францію освіченість і золотосяйність київських церков. Вона приходиться зі Сходу як сонце, що зігріває теплом і осяєє своєю мудрістю королівство і серце Генріха I” [7].

Василь Витвицький, відзначаючи два головні недоліки опери – надмірну побожність та надмірно підкреслений патріотизм, – звертається до митців і діячів із настановою правди життя: “<...> менше високих слів і заяв, менше сповнених піднесення поз, більше правди, щирості і простоти” [3, 59]. Критик, аналізуючи оперу на тлі сучасних тоді течій світового оперного мистецтва, поряд із консервативністю музичної концепції, відзначав деякі її новації: замість великої увертюри – короткий дванадцятитактовий вступ оркестру, замість ефектного, а водночас стереотипного та трафаретного закінчення за участю всього виконавського колективу – притишений настроєвий спів головної героїні. Водночас, твір А. Рудницького не відповідав тодішнім тенденціям світової оперної музики. Василь Витвицький робить цікаве музично-соціологічне спостереження: в процесі еволюції Рудницького-композитора під впливом оточення відбулося “відмодернізування” музичних ідіом митця – колишнього активного музичного модерніста на початку своєї діяльності. У цьому повороті до традиційного композитора, на жаль, пішов задалеко. Таким чином, “надмірно консервативна на музичному полі наша громада втягає наших музик у свою орбіту”, адже живе вона не тільки минулим, а “що гірше – живе в минулому” [3, 60]. Та й сам композитор визнавав, що “я рішив писати цю оперу в формі опер старих, добрих часів” [10].

Українське співоче товариство “Кобзар” здійснило прем'єру опери “Анна Ярославна” Антона Рудницького 24 і 25 травня 1969 року в Нью-Йорку (Карнегі Голл) та Філадельфії (Таун Голл) [10]. Організатором постановки став Український Народний Союз, який відзначав 75-річчя своєї служби українській громаді в США. Головними виконавцями опери були солісти Оперного ансамблю з Нью-Йорку, відомі співаки Лев Рейнарович, Галина Андреадіс, Андрій Добрянський, Марта Кокольська, Іван Гош, симфонічний оркестр з Філадельфії, студенти балетної школи Роми Прийми-Богачевської. Композитор диригував оперою та здійснював режисуру свого твору, маючи багатолітній досвід диригентської праці в оперних театрах. Опера прозвучала у концертному виконанні в інших містах США (Детройт, Клівленд, Чикаго) та Канади (Торонто, Монреаль) у жовтні 1969 року [9]. Організацією постановки в Монреалі, що відбулася в одному з найкращих концертних залів континенту Place des Arts, займався канадієць українського походження Рей Стівенс. Про її постанову писала україномовна і англійська критика [13; 14].

Більш як через чверть століття, у 1995 році, опера була поставлена в Національній опері України ім. Т. Шевченка в Києві. Як писали

українські музикознавці, “вистава пройшла в обстановці особливо урочистого піднесення. Як і подобає прим'єри” [12]. На ній були присутніми почесні гості із США – сини композитора – відомі музиканти Роман і Доріан та його вдова, відома в Україні у 1930-ті роки оперна співачка Марія Сокіл, яка співала в оперних театрах Києва, Харкова, Львова, пізніше у багатьох театрах Європи, США. Музика батька і чоловіка збрала родину в Києві. Для України це був зовсім невідомий твір, а тому прем'єру готували довго й серйозно. Марія Сокіл, яка була ініціатором постановки, вела з цього приводу переписку з керівництвом Національної опери України. Одному з кращих знавців оркестру, композитору Левку Колодубу, було замовлено нове оркестрування опери із врахуванням можливостей великого оперного оркестру; із Франції запрошено режисера-постановника Мішеля Волковицького та художника-сценографа Олександра Еро. Оперу готували два склади кращих солістів, хор, оркестр та балетна трупа театру. Підготовчою роботою музичної складової опери займався диригент Іван Гамкало. Як зауважує з цього приводу Алла Терещенко, “керував розумно, творчо, не подавляючи нічії ініціативи, скеровуючи пошук в русло відтворення вистави, адекватної композиторському задуму історичної опери, сильно зафарбованої в романтичні тони. Київська постановка була пишною, барвистою, багатолюдною, блистіла золотом і всіма наявними на палітрі фарбами” [12]. Критик відзначає злагоджений ансамбль, прекрасне звучання хору та оркестру, успіх молоді солістки театру Ірини Даць, яка створила чудовий образ київської княжни.

Отже, звернення української музичної драматургії до княжої доби, що само собою було актуальним, але виконане засобами романтичної опери XIX століття не дало композиторові можливості створити шедевр, який би міг стати новим словом опери нового часу, вийти із зачарованого трикутника – “Наталки Полтавки”, “Запорожця за Дунаєм” та “Катерини”. Водночас, ця опера є найвизначнішим пам'ятником великій київській княжні і французькій королеві. Цікаво, що у рейтингу найвідоміших жінок сучасної і стародавньої України Анна Ярославна займає дев'яте місце. В Інтернеті дослідники нарахували 43 тисячі покликань про неї [11].

Література

1. Анна Ярославна : опера на 3 д. , 5 відслон із взаємин України-Руси та Франції в XI ст. / лібр. Л. Полтава, комп. А. Рудницький. – Джерсі Ситі: Свобода, 1969. – 19 с. : іл. – Тит. арк. та обкл. парал. англ.
2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
3. Витвицький В. Опера “Анна Ярославна” Антона Рудницького / В. Витвицький // Сучасність. – 1970. – Ч.1/109. – С. 59–61.
4. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття : [монографія] / Г. Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
5. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / І. Кузич-Березовський. – Львів : Світ, 1994. – 287 с.

6. Луговий О. Визначне жіноцтво України : історичні життєписи / Ол. Луговий (Олександр Овруцький-Швабе). – К. : Дніпро, 1994. – 335 с.
7. Програма-буклет опери Анна Ярославна, королева Франції А. Рудницького (Київ, 1995) // Архів Національної опери України. – Ф.573. – Спр. 250. – папка 83: Афіші та програми концертів за участю А. та М. Рудницьких (1939–1995).
8. Процідим О. Антін Рудницький. Нарис про життя і творчість : дипломна робота / О. Процідим. – Львів, Львів. держ. консерваторія ім. М. Лисенка. – 1991. – 76 с.
9. Рудницький А. “Анна Ярославна” вирушає в дорогу / А. Рудницький // Свобода. – 1969. – Ч. 191. – 17 жовт.
10. Рудницький А. Як творилася і підготовлялася до вистави опера “Анна Ярославна” (3 нагоди прем’єри в Нью-Йорку і Філадельфії, 24 і 25 травня 1969 р.) / А. Рудницький // Свобода. – 1969. – ч. 86. – 9 трав.
11. Стражний О. 10 найвідоміших жінок України / О. Стражний [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.astralit.com/Articles/articles_8.htm
12. Терещенко А. В опере – “Анна Ярославна” / А. Терещенко // Зеркало недели. – 1995. – 22 груд. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/CULTURE/v_opere__anna_yaroslavna.html
13. Eric McLean. Russia of 900 years ago recalled in opera // The Montreal Star. – 1969. – 24 november.
14. William Wollman. Rudnytsky Opera Will Debut // Asbury Park Evening Press (Monmouth, New Jersey). – 1969. – 20 may.

The article is dedicated to the image of queen of France Anna Yaroslavna in the context of musical culture of western Ukrainian diaspora and “Woman and state” by Ivan Kuzych-Berezovskyi. The author depicts process of writing and production of opera “Anna Yaroslavna” by composer Anton Rudnytskyi (USA).

Key words: Anna Yaroslavna, France, queen, musical culture, opera, A. Rudnytskyi, I. Kuzych-Berezovskyi, woman, state.

Стаття посвящена раскрытию личности королевы Франции Анны Ярославны в контексте музыкальной культуры украинской западной диаспоры и работы И. Кузич-Березовского “Женщина и государство”. Освещается вопрос создания и постановки оперы “Анна Ярославна” композитора Антона Рудницкого (США).

Ключевые слова: Анна Ярославна, Франция, королева, музыкальная культура, опера, А. Рудницкий, И. Кузич-Березовский, женщина, государство.

УДК 81'371

ББК 81.0

Ярослав Яремко

ЕВОЛЮЦІЯ СЕМАНТИКИ КОНЦЕПТІВ ВОЛЯ, СВОБОДА: КОГНІТИВНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті простежено еволюцію семантики концептів воля, свобода як вузлових компонентів політичної сфери. Шляхом когнітивно-дискурсного підходу висвітлено їх смислове наповнення, культурно-духовну значущість у бутті концептуальної особистості (людини чи національної спільноти). Тому акцентовано увагу на трисидиному вимірі цих концептів: політичному, морально-етичному, духовному.

Ключові слова: концепт, воля, свобода, політична сфера, концептуальна особистість, когнітивно-дискурсивний підхід.

У кожного народу своє уявлення про волю, свободу. Це пов'язано з ментальністю народу, його історичним розвитком, когнітивним і культурним досвідом. Якою ж є концептуалізація цих базових компонентів буття людини в українському мисленнево-мовленневому просторі?

Смислове наповнення концептів *воля, свобода* доречно розглянути через семантичну еволюцію цих слів-політонімів у поєднанні з фоновими знаннями, сформованих культурологією, історією, філософією, психологією та ін. „людинознавчими” дисциплінами. Синкретичний (когнітивно-дискурсивний) підхід нам видається найбільш методологічно виваженим у дослідженні природи так званих „культурних концептів”. Саме концепти історико-культурної свідомості народу як мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом, на думку Ю.Степанова, є особливо виразними. Вони є свого роду „згустками культури у свідомості людини”, той „пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово, [...] основний осередок культури в ментальному світі людини [32, 43]. Цей невидимий внутрішній світ певною мірою оприявнюється у комунікації, де набуває той чи іншої вербальної інтерпретації – залежно від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних чинників.

Поняття *воля* увійшло у свідомість людини дуже давно, – мабуть, на тому етапі, коли людина почала себе усвідомлювати власне людиною. Воно має глибоке етимологічне коріння. Українська мова успадкувала його з давньоруської (давньокиївської) мови, у яку воно перейшло зі спільнослов'янського джерела. Прасл. *volja* було утворене в період балто-слов'янської єдності (пор. укр. *воля*, р. бр. болг. *воля*, п. вл. пл. *wola*, ч. *vůle*, слц. *vól'a*, схв. *võlja*, стсл. *воля*, лит. *valia*, „воля”, лтс. *wala*, „те саме”, в.-луж., н.-луж. *wola*; пор. ще: дісл. *val* „вибір”, двн. *wala* „те саме”, нвн *Wahl* „те саме; вибори”, *wille* „воля”, *wollen* „хотіти”, дінд. *varah* „бажання, вибір”, ав. *vāra* „воля, відбір” [ЕСУМ I: 423, СФ I, 347-348].

У давньоруський період *воля* простежується у різних контекстах – церковно-релігійному та побутовому контекстах, означаючи відповідно: „бажання, voluntas”, „згоду”, „можливість, свободу, licentia, libertas” [Срезн. I, 298-299]. У цей же період функціонує семантично близька до